

PROTESTANTIZEM NA SLOVENSKEM V PRVIH ŠESTIH DESETLETJIH 19. STOLETJA

VINCENC RAJŠP

Slovenski znanstveni inštitut, Dunaj (v pokojju)
vincenc@rajsp.si

Razprava predstavi prikazovanja in pojmovanja reformacije in protestantizma od konca 18. do začetka šestdesetih let 19. stoletja. Protestantizem je v Habsburški monarhiji doživel nov razvoj predvsem po tolerančnem patentu cesarja Jožefa II. leta 1781, ko so ponovno oživele slovenske protestantske fаре v Prekmurju in edina slovenska kriptoprotestantska skupnost v Zagoričah na Koroškem. Novo prelomnico je prineslo leto 1848, ko je v Avstrijskem cesarstvu pojem enakopravnosti zajel jezi-ke in tudi veroizpovedi. Za slovenski prostor je za ta čas značilen strpen odnos med katoličani in protestanti na kulturnem ter nacionalnem področju. Slomškovo gleda-nje na kulturni pomen slovenskih protestantov pa tudi še trajajoča nemška jezikov-na tolerantnost sta omogočala strpno sožitje. Podrobneje je predstavljena knjiga o Primožu Trubarju avtorja Wilhelma Sillema, ki je izšla leta 1861 in doslej v zgodo-vinopisju in biografijah Primoža Trubarja (z izjemo Jožeta Rajhmana) ni bila zapa-žena in upoštevana.

Ključne besede: reformacija, protestantizem, medkonfesionalno sobivanje, Primož Trubar, 19. stoletje

Protestantism in the Slovene lands in the First Six Decades of the 19th Century

The paper presents representations and conceptions of Reformation and Protestantism from the late 18th century to the early 1860s. Protestantism in the Habsburg Monarchy underwent a new development mainly after the Patent of Toleration by emperor Joseph II in 1781, when the Slovene Protestant parishes in Prekmurje and the only Slovene Crypto-Protestant community in Zagoriče in Carinthia reappeared. A new turning point came in 1848, when the concept of equality in the Austrian Empire encompassed languages as well as religions. The Slovene area at that time was characterized by a tolerant relationship between Catholics and Protestants in the cultural and national spheres. Slomšek's view on the cultural significance of Slovene Protestants, as well as at the time still present German linguistic tolerance, enabled peaceful coexistence. The paper introduces in more detail the book about

Primož Trubar by Wilhelm Sillem, which was published in 1861 and has heretofore not been noticed and considered in the historiography and biographies of Primož Trubar (with the exception of Jože Rajhman).

Keywords: Reformation, Protestantism, confessional coexistence, Primož Trubar, 19th century

Tako kot v 16. stoletju je ostal protestantizem na Slovenskem tudi v 18. in 19. stoletju tesno povezan z dogajanjem v državi Svetega rimskega cesarstva (*Sacrum Imperium Romanum, Das Heilige Römische Reich*, odpravljeno leta 1806) oziroma Nemški zvezi (1815–1866) v okviru razmer v deželah pod oblastjo Habsburžanov. Do tolerančnega patenta cesarja Jožefa II. leta 1781 je veljal državni zakon, sprejet na državnem zboru v Augsburgu leta 1555, znan po izreku »*Cuius regio eius religio*«, torej da posamezni vladarji države Svetega rimskega cesarstva določajo vero podložnikov, takrat katoliško in luteransko, vendar so se dežele Hessen-Kassel, Holstein, Brandenburg, Kurpfalz (Palatinat) ter nekateri manjši teritoriji leta 1618 prištevali k reformirani veri (na osnovi nauk Zvinglija in Calvina), v državnih mestih pa sta bili dovoljeni obe, katoliške in luteranske smeri. Zakon je rešil najbolj pereč verski problem v državi, kljub temu pa so nekatera vprašanja, predvsem glede cerkvene posesti pa tudi glede prestopanja cerkvenih dostojanstvenikov, ki so bili povezani s posestjo, ostala nerešena. Ti problemi so se nesluteno zaostriili v tridesetletni vojni, ki je izbruhnila na Češkem z odstavitvijo prvotno izvoljenega kralja Ferdinanda leta 1617, ki se je začela z defenestracijo v Pragi 23. maja 1618, se razvnela kot verska vojna in po tridesetih letih končala kot teritorialna. Šele po tej vojni so bili teritoriji v cesarstvu tudi resnično versko zaokroženi in versko opredeljeni, poleg katoliške in luteranske pa je bila kot enakopravna priznana tudi kalvinska konfesija.

Vendar tudi vestfalske mirovne pogodbe niso mogle uveljaviti popolne verske monolitnosti. Tako se je verski realnosti približal cesar Jožef I. v Altranstädtski konvenciji (*Altranstädter Konvention*) s švedskim kraljem Karlom XII. 31. avgusta leta 1707 za Šlezijo, v skladu s katero je bilo protestantom vrnjenih 121 cerkva, ki so bile zasežene z mirovno pogodbo leta 1648, in dovoljeno zgraditi šest novih, t. i. »cerkva milosti« (nem. *Gnadenkirchen*), v krajih Žagań (Sagan), Kożuchów

(Freystadt), Jelenia Góra (Hirschenberg) – danes katoliška, Kamienna Góra (Landeshut), Militz (Militsch) in Cieszyn (Teschen). Že obstoječim »cerkvam miru« (nem. *Friedenskirchen*) Głgów, (Glogau), Jawor (Jauer) in Świdnica (Schweidnitz) pa je bilo dovoljeno dograditi zvonike (»Schlesische Friedenskirchen« s. d.).

Na slovenskem govornem področju so protestanti obstali kot kripto-protestanti v koroški vasi Zagoriče (Schwarz 2010, 137–60), v mestu Trst so se sredi 18. stoletja pričeli zbirati in organizirati nemški protestantski trgovci, od začetkov v 16. stoletju pa so obstali tudi v Prekmurju, kljub temu da so bile protestantske župnije ukinjene leta 1718, ko so se bili mnogi prekmurski protestantje zaradi menjave zemljiških gospodov prisiljeni izseliti, med njimi 14 slovenskih evangeličanskih družin v artikularni kraj Šurd. Tistim, ki so ostali pod protestantskimi zemljiškimi gospodi, je bilo doma prepovedano bogoslužje, obiskovali so ga lahko v artikularnih krajih Šurd, Nemes Csó in Nemes Dömölk (Kuzmič 2006, 76). Med njimi sta delovala pomembna duhovna delavca Štefan Küzmič (Šlebinger 2013), ki je tam prevedel *Sveto pismo Nove zaveze* v prekmurščino, in Mihael Bakoš (Krajnc-Vrečko 2013).

V času cesarja Karla VI. (1685–1740) in vladarice Marije Terezije (1717, vladala 1740–1780), ko je bil nadškof in deželni knez Leopold Anton Eleutherius Firmiann (1679, nadškof 1727–1744), je prišlo do izгона približno 20.000 protestantov iz kneževine Salzburg, večina se je umaknila v Prusijo; Marija Terezija pa je izgnala še približno 7.000 protestantov iz Gornje Avstrije, Koroške in zahodne Štajerske na Sedmograško. To je bilo sicer v skladu z augsburškim verskim mirom iz leta 1555, ki je dovoljeval izselitev prebivalcem drugačne vere, kot jo je zastopal vladar (lat. *cuius regio eius religio*), ta določba pa je bila sprejeta tudi v vestfalske mirovne pogodbe leta 1648 (»Westfälischer Friede« s. d.), a se je v habsburških deželah odnos do protestantov spremenil že v času vladanja Marije Terezije, ko je cesar Jožef II. (cesar 1765–1780), še za vladanja Marije Terezije leta 1777, preprečil izgon protestantov iz Moravske (»Transmigration (Österreich)« s. d.), predvsem pa je odločilno posegel na to področje s *Tolerančnim patentom* leta 1781. Temu so, nedvomno, poleg gospodarskih – merkantilističnih – nazorov botrovale tudi zunan-

jepolitične okoliščine. Leta 1772 je namreč prišlo do prve delitve države Poljske med Prusijo, Rusijo in Avstrijo. Delitev je priključila Rusiji in Prusiji katoliško prebivalstvo, kjer ni bilo mogoče izvesti prestopa v državi priznano drugo vero. Nenavadna posledica te situacije je bil dogodek, da pruski kralj Friderik II. in ruska carica Katarina Velika nista razglasila papeževega odloka o ukinitvi jezuitskega reda leta 1773 in je red ravno v teh dveh državah dočakal obnovitev 7. avgusta leta 1814. Jezuit Gabriel Gruber (1740–1805), graditelj Gruberjevega kanala na Barju in zgradbe današnjega Arhiva Republike Slovenije, je postal leta 1800 rektor jezuitskega kolegija v Sankt Peterburgu, od leta 1802 do smrti pa je bil general – v Rusiji neukinjenega – jezuitskega reda.

Po razglasitvi tolerančnega patenta cesarja Jožefa II. so zaživele evangeličanske občine v Trstu in Zagoričah, kjer so protestanti obstali kot kriptoprotestanti, ter leta 1782 tri evangeličanske občine v Prekmurju Puconci, Križevci in Hodoš. Ob obnovi je nastopilo vprašanje jezika v cerkvi; medtem ko je v Zagoričah nemščina izpodrinila slovenščino in je bila nemščina jezik evangeličanske cerkve v Trstu ter njeni podružnici v Gorici (Rajšp 2018), je v prekmurskih slovenskih župnijah prevladala prekmurščina.

Kljub neprecenljivemu pomenu tolerančnega patenta cesarja Jožefa II. je tektonski premik glede enakopravnosti krščanskih cerkva na področju nekdanje države Svetega rimskega cesarstva povzročil Napoleon Bonaparte. S koncem obstoja države Svetega rimskega cesarstva in z Napoleonovo preureditvijo nove političnogeografske organiziranosti teritorija nekdanje države Svetega rimskega cesarstva so se spremenila tudi dotedanja verska razmerja. Leta 1806 je npr. nekdanja strogo protestantska kneževina Württemberg postala kraljevina z novimi ozemeljskimi pridobitvami nekdanjih katoliških teritorijev. Kralj Friderik I. je z verskim ediktom (*Religionsedikt*) 15. oktobra 1806 končal monolitno protestantsko obdobje in trem dovoljenim krščanskim konfesijam, evangeličanom, katoličanom in reformiranim, zagotovil enake pravice (Schröder, s. d.). Istočasno je prišlo do velikih sprememb v katoliški cerkvi, saj se je končalo dotedanje obdobje »Reichskirche«; cerkveni dostojanstveniki so v času 1803–1806 z *Vrhovnim sklepom cesarske de-*

putacije (»Reichsdeputationshauptschluss« s. d.) izgubili svetno oblast – njihovi teritoriji so bili vključeni v nove države.

Ob obnovljenih in tudi na novo ustanovljenih evangeličanskih verskih skupnostih je postajalo vedno močnejše obujanje zgodovinskega spomina na reformacijo 16. stoletja. Slovenski reformaciji je zgodovinski spomin postavil sicer že Janez Vajkard Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske*. V ponovno zavest pa je Primoža Trubarja in slovansko tiskarno leta 1799 priklical profesor na Filozofski fakulteti univerze v Tübingenu Christian Friedrich Schnurrer, s študijo *Slavischer Bücherdruck in Württemberg im 16. Jahrhundert* (Schnurrer 1799). V devetnajstem stoletju se je zanimanje za slovensko reformacijo vzbudilo pri znanstvenikih, kot npr. pri Jerneju Kopitarju, ki o slovenskih protestantskih delih ni le pisal, temveč je tudi skrbel za nakup protestantskih knjig, predvsem kolekcije slovensko-hrvaške protestantike, ki so danes večinoma v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (Lukan 1995, 328–29).

Podroben in obsežen pregled slovenskega reformacijskega in nadaljnega slovstva je leta 1831 in tudi še pozneje prispeval Matija Čop (Šafárik 1864, IV–V) za razširjeno izdajo *Zgodovine slovanskega jezika in književnosti po vseh narečjih*¹ Pavla Josefa Šafárika, ki je izšla v Budimpešti leta 1826, vendar je izdaja s Čopovimi prispevki izšla šele leta 1864. Leta 1834 je izšla druga izdaja *Slavina* Josefa Dobrovskega, z njim pa vnovič tudi poglavje o Primožu Trubarju: *Um die slawische Literatur verdiente Männer: Primus Truber* (Dobrovský [1808] 1834, 194–211).

Prvo polovico 19. stoletja je zaznamovala močna rast narodne zavesti v Evropi. S slovenskega vidika je bilo zlasti pomembno prenehanje obstoja države Svetega rimskega cesarstva, ki ni nikdar nosilo uradnega pristavka »nemške narodnosti«, medtem ko je nova »Nemška zveza« (*Deutscher Bund*), v okvir katere so spadali tudi Slovenci, nosila nemško ime. Na zahodu je bilo močno italijansko gibanje, prav tako močno pa je bilo tudi slovansko gibanje znotraj Habsburških dežel, v katerega so bili aktivno vključeni tudi Slovenci. Značilno za čas pred marčno revolucijo je bilo močno sodelovanje v narodnostnih zadevah med protestant-

1 Pavol Josef Šafárik, *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Ofen [Budim(pešta)]: Mit Kön. Ung. Universitäts-Schriften, 1826).



Slika 1: Slovanský zeměvid (izsek), [1842].

slo in katoliško inteligenco. Tako je Matija Čop poskrbel, da so podatke za nemško-slovensko jezikovno mejo na Koroškem in Štajerskem ter italijansko-slovensko jezikovno mejo za Šafaříkov *Slovanský zeměvid*, ki je izšel leta 1842 v Pragi, priskrbeli trije slovenski duhovniki: goriški Valentin Stanič, štajerski Anton Martin Slomšek in koroški Matija Majar Ziljski.² Na tem zemljevidu so Slovenci prvič zapisani s tem imenom.

- 2 Op. uredništva: v zvezi z nemško-slovensko jezikovno mejo na Koroškem je na podlagi Šafaříkove – na Ogrskem, današnjem Slovaškem rojeni učenjak se je celo življenje dosledno podpisoval kot Pavel Josef Šafařík, tj. v češki jezikovni podobi – rokopisne zapuščine (Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praga, fond Pavla Josefa Šafaříka) že desetletje in pol nedvoumno ugotovljeno, da je bil njegov poglavitni informator Urban Jarník, za Štajersko pa Stanko Vraz, ki ga je k sodelovanju s praškim učenjakom napeljal ravno Jarník; za Kranjsko je podobne informacije kot Vraz prispeval Fran Serafin Metelko (Jonatan Vinkler, *Posnemovalci, zavezniki in tekmeči: češko-slovenski in slovensko-češki kulturni stiki v 19. stoletju* (Koper: Založba Annales, 2006), 189–192).



Slika 2: Ethnographische Karte der Österreichischen Monarchie (izsek). Berghaus [1848].

To sodelovanje je bilo silno pomembno tudi zaradi tega, ker je protestanta Šafárika protestant Karl Bernhardi prosil za sodelovanje pri svoji znameniti karti *Deutschland* leta 1843, na kateri je zarisal zunanje meje nemškega jezika in za Štajersko ter Koroško sprejel Šafárikove predloge (Rajšp 2014, 37, 42). Šafárikove rešitve so sprejete tudi v znamenitem *Fizikalnem atlasu* (2. zvezek, 8. razdelek: *Etnografija*), kjer so Slovenci prvič v nemščini zapisani kot *Slowenzen* (Berghaus 1848).

Veliko prelomnico glede pojma enakopravnosti tako za posamezne narodnosti v državi kakor tudi za protestantizem je pomenilo revolucionarno leto 1848. Na področju jezikovne enakopravnosti je bila slovenščina s cesarjevim podpisom 4. marca leta 1849 z ukazom o prevajanju državnega zakonika in deželnih zakonikov v slovenski jezik med desetimi »v deželah države navadnimi jeziki« priznana kot uradni jezik

(*Občni državni zakonik in vladni list Avstrijskega cesarstva* 1849, VI). Za to je bil nastavljen tudi od države plačani prevajalec Matija Cigale, kar je na kulturnojezikovnem področju prineslo uvedbo enotnega jezika za slovensko govorno področje in uvedbo pisave gajice.

V tem času so bili so bili protestantje priznani kot enakopravna verska skupnost. Vendar uvedba enakopravnosti ni pomenila takojšnje uresničitve, temveč le začetek poti, na kateri je bilo potrebno še veliko postoriti. Predvsem je bilo treba tako za jezikovno uveljavitev kakor tudi versko reševati probleme, ki so se šele pojavili ali prihajali v zavest. Hkrati se je namreč odpiralo novo nacionalno vprašanje, ki je presega lo dotedanje zgolj jezikovno vprašanje kakor tudi zgolj versko, na samo cerkev omejeno vprašanje, tako v prevladujoči Katoliški cerkvi kakor tudi v manjšinskem protestantizmu, ki je v naslednjih desetletjih do konca monarhije leta 1918 dominiralo in razdvajalo. Vidno so se zadeve spremenile z uvedbo ustavnega življenja v šestdesetih letih in predvsem z državno reformo, uvedbo dualizma leta 1867 in s preimenovanjem države iz Avstrijskega cesarstva v Avstro-Ogrsko.

Prelomnica nekako sovпада s smrtjo škofa Antona Martina Slomška leta 1862. Sicer je v okviru države prihajalo do sprememb že v zadnjem desetletju njegovega življenja, vendar ne neposredno pri Slovencih. Nacionalno vprašanje se je pojavilo v ogrski polovici države, in sicer glede organiziranosti protestantske cerkve, pri čemer je prišlo do nasprotij med Madžari in Slovaki (Rajšp 2019, 164). Pri Slovencih se je jezikovno vprašanje reševalo na »civilnem« področju, na cerkvenem pa le v okviru Katoliške cerkve. V tem času sta se ob narodnem uveljavljanju kot pomembni postavljali kulturno vprašanje in vprašanje literature.

Zavest o kulturnem pomenu literature je močno prevzela škofa Antona Martina Slomška. S tega vidika je cenil tudi slovenske protestantske pisce. Tako v spisu *Slava rajnim rodoljubom in utemeljiteljem našega slovstva* (1862, 72):

Ozrmo se v bližnjo *Krajno*, ki je od nekdanje glava slovenščine bila, in je zvonec nosila po svojih slavnih možeh za slovenščino gorečih, in srečali bomo lepo število pridnih delavcev na slovenskem polji. *Truber, Dalmatin, Bohorič* in tiste dobe verstniki so našo slovenščino obudili, ako so ravno

nesrečno od naše vere zavili; Bog je njihove greške narodu našemu v dobro obrnil po neskončno modri svoji previdnosti, ki dostikrat hudo prostim ljudem dopostí, pa hudo k našemu pridu oberne.

Primož Trubar, reformator Kranjske – Primus Truber der Reformator Krains

Leto dni pred Slomškovim zapisom in pozitivnim vrednotenjem slovenskih protestantov za slovenski jezik in s tem za slovensko kulturo, leta 1861, je izšla izčrpna predstavitev Primoža Trubarja in reformacije na Kranjskem izpod peresa Wilhelma Sillema. Avtor se je podpisal kot šolski direktor v Oberschützn, po madžarsko Felsőlövv, in v jeziku gradiščanskih Hrvatov Gornje Šice, na Gradiščanskem (Burgenland), ki je takrat spadalo pod Ogrsko. Delo v slovenskem zgodovinopisju na temo reformacije ni bilo deležno posebne pozornosti, v novejšem času je nanj opozoril Jože Rajhman (1985, 110).

Poleg zgodovinskih podatkov, ki jih je Sillem črpal iz dotedanje literature, in to zelo pozorno in natančno, je delo zanimivo še zaradi okvira časa, ki iz njega odseva. Kot pove na začetku, so podlaga njegove predstavitve dela Leopolda von Rankeja, »mimo katerega ne more nihče, ki piše o reformaciji«. Posebej se sklicuje na drugo knjigo *Nemške zgodovine v času reformacije* ter delo *Knezi in ljudstva Južne Evrope*,³ predvsem poglavje v drugi knjigi o regeneraciji katolicizma. (Sillem 1861, V)

Pomembno podlago za pisanje o kulturnozgodovinskih razmerah v deželi Kranjski v 16. stoletju mu predstavlja Valvasorjeva *Slava vojvodine Kranjske (Die Ehre des Herzogthums Krain)*, predvsem poglavja, v katerih Valvasor opisuje »običaje, način življenja in vere prebivalcev svoje poliglotske domovine« (str. V–VI). Za prikaz cerkvenih razmer na

3 Leopold von Ranke, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation 2* (Berlin: Duncker und Humblot, 1839); *Fürsten und Völker von Süd-Europa im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert 2*, 4. izdaja (Berlin: Duncker & Humblot, 1854).

Kranjskem v 16. stoletju opozarja na šesto in sedmo knjigo Valvasorjeve *Slave*, vendar s pripombo, da jo je treba uporabljati previdno, ker protestante obravnava »kot stranko, ki se je morala ukloniti cesarju, čeprav jih, kolikor so spodbujali nacionalno literaturo, pravično obravnava«. Uporabljal pa je še druga dela o južnih Slovanih, kot sta Neigebaurjevo *Južni Slovani*⁴ in delo Pavola Josefa Šafárika *Slovanske starožitnosti*.⁵ Pove še, da je iz Valvasorja o Trubarju in Kranjski črpal Christian Salig v prvem delu svoje *Zgodovine augsburške veroizpovedi*.⁶ (str. VI) Vendar temu delu ne pripisuje take vrednosti kot delu Friderika Schnurrerja *Slavischer Bücherdruck*, predvsem, ker je slednji presegel Valvasorja in uporabljal tudi spis Bernharda Raupacha *Schicksale der evangelischen Kirche in Kärnten und Krain und Steiermark bis zum J. 1564* (str. VI–VII). Raupachovo delo je uporabljal tudi Winckler v *Anecdota historico-ecclesiastica novantiqua*.⁷ Za izdajo *Anecdota* iz leta 1770 Sillem navaja, da naj bi vsebovala tudi ta Raupachov spis o reformaciji na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem do leta 1564, na katerega se je skliceval Schnurrer, vendar mu ni bila dosegljiva. Na podlagi Schnurrerjevega povzemanja in tudi lastnega poznavanja rokopisov iz Raupachove zapuščine – še posebej nedokončanega dela o cerkveni zgodovini Kranjske – sklepa, da je Raupach bržkone »tudi v spisu o kranjski reformaciji nje-no cerkveno plat upošteval bolj kakor kulturnozgodovinsko«. Opozarja pa tudi na vire v knjižnici v Hamburgu, ki jih je zbiral Raupach. Med

- 4 Johann Daniel Ferdinand Neigebaur, *Die Süd-Slaven und deren Länder in Beziehung auf Geschichte, Cultur und Verfassung* (Leipzig: Costenoble & Remmelmann, 1851).
- 5 Heinrich Wuttke, ur., *Paul Joseph Schafariks Slawische Alterthümer 2*, prev. Mosig von Aehrenfeld (Leipzig: Wilhelm Engelmann, 1844). Gre za drugi zvezek nemške izdaje dela *Slowanské starožitnosti* iz Šafárikove zapuščine, ki je v češčini izšlo leta 1837 v Pragi.
- 6 Christian August Salig, *Vollständige Historie der Augspurgischen Confession und derselben Apologie* (Halle: Rengerische Buchhandlung, 1730). O Trubarju in Kranjski: str. 714–21.
- 7 Johann Dieterich Winckler, *Anecdota historico-ecclesiastica novantiqua* (Braunschweig: Rudolph Schröders Erben, 1757). Izdaja iz leta 1770 naj bi vsebovala tudi Raupachove *Schicksale*.

temi so bili tudi prepisi Trubarjevih nemških predgovorov, ki mu sicer ne bi bili dostopni. (str. VII–VIII)

Med pomembna dela prišteva še Sixtovo o Vergeriju⁸ in delo Friedricha Strauša o rektorju stanovske šole v Ljubljani, Nikodemu Frischlinu.⁹ V knjigi pogreša šolski red za ljubljansko šolo, hvali pa dober opis zaslug za učne metode. Navaja tudi takrat najnovejše objave Trubarjevih pism kralju Maksimilijanu, s prilogami, ki jih je v *Notizblattu*, v rubriki *Monumenta habsburgica*, objavil Joseph Chmel (1852, 199–208, 213–16),¹⁰ ter prispevke o zgodovini reformacije na Kranjskem v *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, ki sta jih izdajala dr. Vincenc Fereri Klun¹¹ in dr. Etbin Henrik Kosta. (str. VIII)

Slovence šteje v krog Južnih Slovanov, zato uporablja takrat nova dognanja, kot je bilo tisto Pavola Josefa Šafárika,¹² da začetnik cirilice (nem. *Erfinder*) ni sveti Ciril, v svetnem stanu Konstantin, ki je začetnik glagolice, temveč škof »Clemens von Welitza«, tj. Kliment Ohridski (umrl 916).

Sillem tako v svojem delu upošteva dotlej znane predstavitve reformacije na Kranjskem in njeno osrednjo osebnost, Primoža Trubarja. Predstavi tudi dosežke slovenskih reformatorjev na področju slovenske tiskane besede, tako Trubarjeve kot tudi Dalmatinov celoten prevod *Biblije* v slovenščino in Bohoričevo slovnico slovenskega jezika.

V primerjavi s starejšo literaturo izstopa interpretacija reformacije v njegovem času, v nemškem prostoru. Bistvo te interpretacije tvori pou-darek na kulturi in nacionalnosti. Pa vendar to takrat še ne predstavlja

8 Christian Heinrich Sixt, *Petrus Paulus Vergerius: päpstlicher Nuntius, katholischer Bischof und Vorkämpfer des Evangeliums; eine reformationsgeschichtliche Monographie* (Braunschweig: C. A. Schwetschke und Sohn, 1855).

9 David Friderich Strauß, *Leben und Schriften des Dichters und Philosophen Nicodemus Frischlin: Ein Beitrag zur deutschen Culturgeschichte in der zweiten Hälfte des sechszenten Jahrhunderts* (Frankfurt ob Majni: Literarische Anstalt (J. Rütten), 1856).

10 Na straneh 216–24 je pismo Kranjskega stanovskega odbora kralju Maksimilijanu, s prilogami.

11 Za Kluna glej Janša-Zorn 1993.

12 Pavol Josef Šafárik, *Über den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus* (Praga: Verlag von Friedrich Tempsky, 1858).

nasprotja med vrednotenjem kulturnega pomena slovenske reformacije škofa Slomška in Sillema. Tudi Sillemov nedvomen negativen odnos do rimskokatoliške Cerkve in Slomškovo naziranje, da je Bog »njihove greške narodu našemu v dobro obrnil«, sta v mejah verske in nacionalne strpnosti. Kot smo videli, sodelovanje med protestanti in slovenskimi duhovniki prej ni bila ovira. Tudi na šolskem področju, kot priča celo šola v Graškem predmestju v Mariboru, so se leta 1862 lahko pohvalili s strpno dvojezičnostjo, kot je poročal nemški list *Correspondent für Untersteiermark* (11. 9. 1862, [3]),

[daß] beiden Nationalitäten in jeder hinsicht vollkommen gleiche Rechnung getragen sei. Wir fanden die größtentheils trefflichen Schulbücher auf einer Seite mit slovenischen Texte gedruckt und hörten mit großen Vergnügen, wie deutsche Schüler das Slowenische und umgekehrt, die slowenischen das Deutsche mit ziemlicher Fertigkeit übersetzen. (Glazer 1993, 987)

Pa vendar gre za močne poudarke, ki se razlikujejo od dotedanjih in ki tvorijo osnovo nadaljnjemu razvoju tako na konfesionalnem kot nacionalnem področju. Ko Sillem slika razmere v 16. stoletju, ne govori pretežno o državi Svetega rimskega cesarstva, temveč o Nemčiji, v okvir katere šteje tudi deželo Kranjsko. Na zemljevidih 16. stoletja je Nemčija običajno poimenovana kot *Germania* in *Teutschland*, vendar na takih kartah ne najdemo Kranjske. »Nemčija« in država Svetega rimskega cesarstva nista eno in isto. Sillem piše, da je cerkvena reformacija 16. stoletja zajela domala ves zahod, vendar je bila izpeljana le na majhnem delu tega področja, v Nemčiji, in sicer tudi tistih delih, kjer je njeno delovanje brez sledu izginilo. Sem šteje avstrijske dežele, kjer da se je Luthrov reformacijski nauk zgodaj razširil in ga je sprejel velik del prebivalstva. Da se reformacija ni ohranila, pripisuje uspešnim prizadevanjem rimskokatoliške Cerkve, da prenovljeni nauk ponovno odpravi, prav tako pa tudi notranjim razprtijam, namreč flacijanskim sporom, ki so preprečili, da bi v tem prostoru prišlo do prave organizacije evangeličanske Cerkve.

Svojo namero predstaviti reformacijo v tem delu države utemeljuje z retoričnim vprašanjem »Ali naj vrednost tukajšnjih reformacijskih

prizadevanj merimo le po uspehu?» (Sillem 1861, III) Čeprav organizacija nove cerkve ni doživela uspeha, meni, da so takratni evangeličanski verniki vredni spomina. Četudi imen reformatorjev avstrijskih dežel, ki so znana le posameznim izobražencem, ni mogoče primerjati z Luthrom, Melanchtonom, Bugenhagenom, so vendar v svojem krogu opravili veliko delo. Ti možje so namreč delali, se borili, živeli in trpeli za to, kar je evangelijski cerkvi (in bi moralo biti tudi njenim posameznikom) najvišja vrednota. To je širitev Božje besede ter obuditev in krepitev vere v Gospoda, Božjega Sina, po katerem edino bo grešnik opravičen pred Bogom. Pove še, da ga pri pisanju ni vodil le zgodovinski interes, temveč tudi prepričanje o povezanosti takratne verske skupnosti s starejšimi pričami evangelijske Cerkve. In ena teh prič je kranjski reformator Primož Trubar (Primus Truber), na katerega želi obuditi spomin s pričujočim spisom. (str. IV).

Avtor posveti pozornost tudi ortografiji slovanskih imen Koroške, Kranjske in Štajerske. Glede zapisa »Slovenci – Slovenen« se drži nemške besede »Windische«, ker jo je dosledno uporabljaj tudi Trubar, čeprav so, kot ugotavlja, v »današnjem času največkrat imenovani kot 'Slovenen'«, tako tudi v *Mitteilungen des historischen Vereins für Krain* in jih tako imenuje tudi Czoernig v svoji *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*. Ker se mu pa zdi, da med slavisti ni enotne norme, ker imenujejo Slovence tudi Korutanci, se je odločil za Trubarja, tako tudi glede poimenovanja Hrvatov, ki jih Šafárik zapiše kot »Chorwaten«, in ker je to pravilnejše kot nemško »Croat«, je izbral Trubarjevo poimenovanje »chrobatisch«, ki je za nemška ušesa tudi prijetnejše. (str. IX–X)

Reformacijo in protireformacijo na Kranjskem je avtor obdelal v petih poglavjih. V prvem (skupaj z drugim) predstavi začetke reformacije na Kranjskem v letih 1531–1548, prvi nastop Trubarja in drugih, kanonika Pavla Wienerja, ljubljanska škofa Franca Kazianerja in Urbana Textorja ter Trubarjev izgon.

Sillem opozori na razliko med začetki reformacije v habsburških deželah, npr. Zgornji in Spodnji Avstriji, na Tirolskem in Salzburškem (ta je bila v resnici samostojna in ne habsburška kneževina, vendar je kot škofija segala na habsburško območje), kjer so »prenovljeni nauk«

oznanjali najprej pridigarji, ki so prišli iz Nemčije (nem. *Deutschland*), medtem ko je bil na Kranjskem deželni reformator Primož Trubar, domač pričevalec istega nauka. S tem pa, nadaljuje, vstopamo v deželo, ki se nahaja že zunaj meja (nem. *Marken*) nemškega jezika in nemške biti (nem. *deutschen Wesens*), v eno tistih jugovzhodnih mejnih dežel (nem. *Grenzländer*) »naše očetnjave« (nem. *unseres Vaterlandes*), v kateri se srečujejo tri glavne nacije (nem. *Hauptnationen*) našega dela sveta – germanska, romanska in slovanska –, ki se enako borijo za vpliv in prevlado (nem. *Herrschaft*). V tem smislu želi v razpravi pokazati, kako so bila v 16. stoletju za nekaj časa uspešna prizadevanja, ki so bila primerna, da z uvedbo reformacije poleg lutrskega nauka istočasno naredijo dostopno tudi nemško kulturo in nemško izobraževanje (nem. *Bildung*) ne le prebivalcem deželice Kranjske, temveč tudi vzhodnoležečim južnoslovanskim ljudstvom. (str. 1)

Dojemljivost za nemško kulturo na Kranjskem vidi v vlogi nemščine v javnem življenju. Čeprav prebivalci pripadajo povečini slovanskemu rodu Slovencev, kot je ugotovil Czoernig, poudarja, da je bila tukaj že v 16. in 17. stoletju nemščina jezik izobražencev. Sklicuje se na Trubarjev predgovor k prvemu delu *Nove zaveze* v hrvaščini, natisnjenem v glagolici leta 1562, ki ga je Trubar posvetil češkemu kralju Maksimilijanu: »Deželna gosposka, grofje, baroni, vitezi in plemiči zgornjeslovenskih dežel govore dobro nemško, mnogi od njih pa tudi latinsko in laško. Prav tako govori nemško precej meščanov, duhovnikov in menihov, toda preprost, nerazgledan človek [*gemein ungewandert Man*] govori le slovenski jezik [*Windische Sprach*].« (Trubar [1562] 2011, 471–72)¹³ Dalje navaja pismo ljubljanskega škofa Rajnalda Scarlichija papežu leta 1633, da govori preprosto ljudstvo deželni jezik, ki je podoben slavonskemu, in Valvasorjev začetek šeste knjige, da v deželi prevladujeta dva jezika, slovenski (nem. *Slavonische oder Windische*) in nemški, vendar ta le pri plemenitih in uglajenih ljudeh. Za nemško kulturo pa so seveda še posebej dovzetni nemški kmetje, ki prebivajo razkropljeni v posameznih vaseh ter v večjih zaokroženih skupnostih v kneževini (nem. *Fürstentum*) Kočevje. (Sillem 1861, 2) V glavnem mestu Ljubljani nemško govore-

13 Prevod po Vrečko 2011, 471–72.

če prebivalstvo tvori jedro meščanstva. Od jugozahoda, preko grofije Goriške, pa je prodiral na Kranjsko opazen italijanski vpliv, ker so tam italijanske družine zemljiški gospodje nekaterih gospostev. Italijanski vpliv so prenašali tudi številni kranjski duhovniki, ki so se izobraževali na italijanskih univerzah, marsikaterega med njimi je posvetil tržaški škof.

Kljub vtisu, ki ga dobimo ob gornjem opisu, namreč da je bila izobraženost na Kranjskem na dokaj visoki ravni, daje nadaljevanje opisa slabo sliko izobraženosti preprostega slovenskega prebivalstva. Najprej pogrša možnosti izobraževanja na Kranjskem, zaradi česar so bili prebivalci vezani na Italijo ali Nemčijo, pri čemer ne omenja Dunaja. Glede stanja izobraževanja in kulture pri Slovencih podaja svojevrsten »vseslovanski pogled«. Slovenci naj bi namreč zaostajali za drugimi Slovani na jugu. Kot merilo jemlje slovansko bogoslužje in mu pripisuje pomen, ki ga to, razen v škofiji Koper, v ostalem slovenskem prostoru ni nikdar imelo. Dejstva, ki jih našteva, seveda držijo, gre le za interpretacijo, ki ne ustreza slovenskim zgodovinskim razmeram, ker ti pač niso živeli v južnoslovanskem kulturnem okviru.

Sledimo Sillemovemu opisu stanja. Na Kranjskem do delovanja Primoža Trubarja ni bilo nikakršnih izobraževalnih in kulturnih središč. Šele v času reformacijske dejavnosti sta oživila izobraževanje in kulturno življenje, ko je, po Trubarjevi zaslugi, z delom pričela prva tiskarna v Ljubljani, ki je tiskala najprej knjige v slovenskem (nem. *windischen*) jeziku. Da dotlej ni delovala niti ena slovanska tiskarna, ga »toliko bolj čudi, ker so bile takrat na Kranjskem maše, tako kot še v Valvasorjevem času, v slovanskem jeziku«. V deželi ni bilo nobene latinske šole; prva je nastala kot evangeličanska leta 1563, vodil jo je Lenart Budina. (str. 3) Še vpadljiveje deluje pomanjkanje slovenskih knjig, poimensko misalov in brevirjev, saj je bila slovenščina (nem. *windische Sprache*) ljudski jezik (nem. *Volkssprache*) ne le na Kranjskem, temveč tudi v velikem delu Štajerske in Koroške. Vemo tudi, s »kakšno vztrajnostjo so slovanska ljudstva [*Völker*] od Češke do Dalmacije stoletja vztrajala z bogoslužjem v deželni jeziku [*Landessprache*] [čeprav starocerkvena slovanščina ni bila deželni jezik], da kljub vsem prizade-

vanjem Rimu ni bilo mogoče popolnoma uničiti slovanskega jezika pri bogoslužju» (str. 3–4). Ljubezen do lastnega jezika pri Slovanih označi kot posebnost, zaradi katere so slovanski jezik v bogoslužju vztrajneje ohranjali kot kateri koli drugi narod, ne glede na to, če so bili pod oblastjo lastne ali tuje nacije, kot je to primer na Ogrskem in v nekaterih nemškoavstrijskih deželah. Tako naj bi bili na Češkem navezani na slovanski jezik Cirila in Metoda, prav tako tudi v slovanskih deželah, kjer so krščanstvo prejeli z zahoda in se nahajajo pod Rimom. (str. 3–4) Tako naj bi se tudi na Kranjskem, čeprav je prejela krščanstvo iz Ogleja in so jo upravljali tamkajšnji vikarji, ohranila liturgija v deželnem jeziku še v 17. stoletju. Slovanščina kot cerkveni jezik še vedno obstaja v nekaterih predelih Dalmacije. Tudi v slovanskih farah na podeželju, ki jih upravljajo frančiškani, kjer je maša sicer v latinskem jeziku, preberejo evangelij v slovanskem jeziku, pri čemer se poslužujejo latinskih črk, kjer obstaja slovansko bogoslužje, pa glagolskih. Skrbijo tudi za izobraževanje duhovnikov: »[V] Priku pri Omišu je obstajalo semenišče, 1735 je bilo ustanovljeno glagolsko semenišče v Zadru, ki je bilo leta 1835 spremenjeno v latinsko.« (Str. 5) Še leta 1848 so si strogo katoliški Hrvatje prizadevali za odpravo celibata in uvedbo »narodnega jezika [*Nationalsprache*] po starem pravu«. (str. 5)

Iz vsega tega sklepa, da »rimska Cerkev in njeni služabniki vsaj na Kranjskem niso skrbeli za zadovoljitev potrebe po narodnem izobraževanju« (str. 6). Kot kontrast predstavi Dalmacijo, Hercegovino in Črno goro, kjer so tiskali knjige v starocerkveni slovanščini. Navaja samostane Mileševo in Gonaschde (Goradže), kjer so tiskali cirilske knjige med letoma 1492 in 1494; za Goražde je dokazana tiskarna leta 1519 (»Goražde printing house«, s. d.). Južnoslovanske cerkvene knjige so leta 1515 tiskali v Podgorici. Vse tiske pripisuje vzhodni Cerkvi (nem. *orientalische Kirche*), ki je hitro izkoristila iznajdbo tiska. (Sillem 1861, 6)

Vendar skrbi za izobraževanje ne odreka niti rimskokatoliški Cerkvi, saj je skrbela za to, da so njeni služabniki v Dalmaciji imeli knjige v svojem jeziku: leta 1483 je bil v Rimu natisnjen slovanski misal z glagolskimi črkami. In rimskokatoliška Cerkev je še na drug način skrbela za izobra-

ževanje južnoslovanskih duhovnikov: v Bologni¹⁴ je obstajalo semenišče, v katerem so izobraževali južnoslovanske in madžarske duhovnike.

Čisto drugače bi naj bilo v slovenskem prostoru, kjer naj bi bili zanemarjeni slovenski (nem. *windische*) duhovniki, ker »nikjer ne najdemo podatka, da bi take ustanove obstajale tudi zanje«. (str. 7) Na ta način so bili teologi južnoslovanskih dežel vezani na Italijo in omembe vredno se mu zdi, da so »trije veliki reformatorji tega pokolenja – Vergerij, Vlačić in Trubar – delovali nekaj časa v Italiji ali vsaj delovali med italijansko govorečem prebivalstvom« (str. 8). To seveda ne drži v celoti, ker Vergerij ni bil Slovan, Trubar ni deloval med italijansko govorečim prebivalstvom, z območja Beneške republike pa je bil le Matija Vlačić Ilirik. Dalje piše, da sta Vergerij in Vlačić po rodu iz Istre, da sta oba študirala v Italiji in da je Vlačića neki sorodnik, menih, napotil na nemške univerze. Vergerij da je bral maše latinsko in slovansko ter se posluževal ilirsko-srbskega idioma (nem. *des illyrischen-serbischen Idioms*) in da je v Kopru iz preganjalca obnovljenega nauka postal njegov vnet zagovornik. Trubar pa je bil nastavljen v Trstu kot slovenski pridigar, kjer ga je škof Bonomo (1501–1546) posvetil v duhovnika.

Medtem ko so na južnoslovanskih območjih in v Italiji obstajale izobraževalne ustanove za deželane (nem. *Landeskinder*) in jih je gojila rimskokatoliška Cerkev, teh ni bilo na Kranjskem. Morebiten vzrok za to vidi v tem, da od leta 868 do leta 1461 na Kranjskem ni bilo škofije, temveč je pripadala »celotna deželica diecezi patriarha v Ogleju, nekatera gospostva pa freisinškemu škofu in nadškofu v Salzburgu« (str. 8). Patriarhovo delovanje pa naj ne bi bilo blagodejno, za kar se sklicuje na škofa Hrena, ki da se pritožuje, da si patriarh svojevoljno prisvaja pravice nad samostani, »s čimer me ovira pri izvrševanju moje škofovske jurisdikcije«; odnosi med ljubljanskim škofom in patriarhom niso bili posebno prijazni. (str. 8)

Med vzroke, ki so ovirali nacionalno duhovno življenje v tej »slovanski deželici«, šteje poleg pomanjkanja izobraževalnih ustanov še stoletno delno odvisnost od Italije, ki je ovirala vpliv Nemčije. Nato so kulturni razvoj zavirali še turški vpadi, ki so povzročali tudi beg mnogih

14 Tam so študirali predvsem frančiškani iz Bosne, pod turško oblastjo (Lucić, s. d.).

Slovanov iz Bosne in Dalmacije na Kranjsko. O razmerah, v kakršnih so bili Slovani na turški meji, izčrpno poroča Trubar, da bi zanje izvedeli »gornji, blagi, pobožni Nemci« (nem. *obern, frommen Gottseligen Teutschen*), v predgovoru glagolskega prvega dela *Nove zaveze* leta 1562. (str. 9) Zaključuje, da je iz naštetega razvidno, kako zelo primerno bi bilo, da bi Kranjska, potem ko bi bila sama seznanjena z evangeljskim naukom in *nemško kulturo*, to posredovala tudi drugim južnoslovan-skim ljudstvom.

Sillem sledi Trubarjevemu opisu prebivalcev slovenskega ozemlja. V porečju Kolpe in Krke z mesti Novo mesto, Krško (Tückfeld), Metlika živijo prebivalci, ki pripadajo »srbskohrvaškemu imenu« (nem. *Serbisch-Croatischen Namen*). Prebivalci grofije Goriške in Istre pa se ravnaajo delno po hrvaških, delno po italijanskih običajih in veri. Tisti, ki bivajo v Kranjski, Spodnji Štajerski in Koroški, se vedejo po načinu in lastnostih Nemcev, po nemško se oblačijo, le da ženske na glavah nosijo posebne dolge rute (nem. *Schleier*). (str. 10–11) Poudarja, da se izobraženi poslužujejo nemškega jezika, ker so plemiške nemške družine že v osmem stoletju prišle na Kranjsko iz Frankovske, kasneje so jim sledile še družine iz drugih provinc.

Prav tako povzema po Trubarju, da so preprosti ljudje dobro, pošteno, zvesto, resnicoljubno, pokorno, prijazno in blago ljudstvo, ki pa ga Trubar graja, ker so praznovorni, ker želi to dobrosrčno ljudstvo doseči vse pri Bogu, devici Mariji in svetnikih z mnogimi mašami, rožnimi venci in s prižiganjem sveč. Na tak način hočejo tudi hudiča odgnati iz oblakov, gozda, iz dvorišč, od živine in od hiš. Za odpravo bolezni se zaobljublajo darovati denar ali romati v Rim, Loreto, k Sv. Bolfengu (Wolfgangu) na Bavarskem, vsakih sedem let romajo tudi v Aachen na Spodnjem Nemškem (Niederland). Pa tudi doma ustanavljajo nove božje poti, o katerih bi lahko napisal celo knjigo, za kar Trubar meni, da bi stari »učeni, bogoljubni škofje« vse to prepovedali. To neznanje pa gane še toliko bolj, ker ti ljudje nimajo ne katekizma ne *Svetega pisma* v svojem jeziku, temveč si morajo pomagati samo z brevirji in mašnimi knjigami, ki jih niti duhovniki sami ne razumejo. (str. 11)

Da je Trubarjevo poročilo glede kulturnih in socialnih razmer verodostojno, Sillem dokazuje s tem, da se Trubarjev opis ne razlikuje od Valvasorjevega. In ugotavlja, da je bil z uvedbo reformacije in z njenimi pospeševalci storjen velikopotezen začetek dviga duhovnega in nacionalnega življenja slovenskega (nem. *windischen*) ljudstva. Reformatorji so ustanovili nacionalno literaturo »in če se sliši še tako protislovno, je bila skozi cerkveno-verske interese vzpostavljena ozka povezanost z Nemčijo in nenazadnje so želeli kranjski reformatorji preko svoje domovine južnim Slovanom srbskega rodu posredovati enake duhovne in duhovniške dobrine, kot so jih sami prejeli z na novo obujenim religioznim cerkvenim življenjem iz Nemčije«. (str. 14–15)

Začetki reformacije na Kranjskem

V nadaljevanju Sillem opiše potek širjenja reformacije na Kranjskem. Začenja, da so v Nemčiji, potem ko je Luther na državnem zboru v Wormsu izrekel svojo veroizpoved, po vseh krajih nastopili pridigarji, ki jih je njihova vest priganjala, da so pridigali novo prepričanje in kazali na Luthrova prizadevanja. Med temi navaja Speratusa na Dunaju, ki mu je v dunajski stolnici dovolil pridigati škof Jurij Slatkonja, na Salzburškem Wolfganga Ruša, na Tirolskem leta 1521 Jakoba Strauša, njegovo delo pa je nadaljeval Urban Regius. Vse to pričuje, kako zgodaj je bilo prebivalstvo v Avstriji, na Salzburškem in Tirolskem seznanjeno z evangelijem, kot so ga v Nemčiji na novo pridigali. Na Kranjskem pa prve sledi o vplivu Luthrove reformacije najdemo leta 1530, ko so evangelijski stano- vi svojo vero formulirano predali cesarju v Augsburgu. Prvi pristaši so se zbirali pri Matiji Klombnerju in ti so opogumili nekatere duhovnike, da so pričeli sproščeno izpovedovati resnico. Tudi na Kranjskem so bili, tako kot v Nadvojvodini Avstriji, višji stanovi tisti, ki so prvi sprejeli in najdlje vztrajali pri Luthrovem nauku; tudi tukaj so stanovi gospodov, vitezov in mest zahtevali svobodno pridiganje evangelija in svobodno versko prakso (nem. *freie Religionsübung*) za pripadnike augsburške veroizpovedi. Tudi tukaj je plemstvo sprejemalo pridigarje na svoje grado-

ve, ko bi jih bilo treba po ukazu deželnega kneza – običajno na pobudo prelatov – odstraniti. Del nižje duhovščine je tudi tukaj pristopil k novemu nauku, poleg tistih, ki so jih stanovi poklicali iz »rajha«. (str. 15–16) Po Valvasorju povzema, da je bilo leta 1569 24 evangelijskih učiteljev, ki so jih deželani poklicali iz »rimskega rajha« in tudi plačevali. Stanovi so podpirali tudi tiste, ki so študirali za pridigarje v Tübingenu, nekateri pa so bili že duhovniki, ko so odšli v Nemčijo. (str. 16–17)

Najpomembnejši med kranjskimi reformatorji je Primož Trubar, ki ni bil le prvi pridigar evangelija na Kranjskem in ki je kot prvi prišel v konflikt s škofom, temveč je v neugodnih okoliščinah ustanovil slovensko (nem. *windische*) nacionalno literaturo, s tem da je v slovenski jezik prevedel in izdal *Sveto pismo* (delno) ter spise nemških reformatorjev. Kranjskim deželnim stanovom je iz Nemčije tudi svetoval, kaj morajo storiti v prid prenovljene Cerkve, končno pa je prevedel v srbski jezik (»chrobatisch«, kot pravi Trubar) spise reformatorjev in dele *Svetega pisma* za Slovane, ki so živeli pod Turki. (str. 17–18)

V nadaljevanju Sillem predstavi Trubarjevo življenjsko pot na osnovi takrat znanih podatkov, z manjšimi napakami, npr. Loka ni Škofja Loka, se pravi na Kranjskem, temveč Loka pri Radečah na Štajerskem. Iz te zmote izhaja tudi napaka, da naj bi Trubarja izgnal freisinški škof (str. 20); prav tako ni znano, da bi se moral Trubar leta 1536 umakniti iz Ljubljane na ukaz cesarja Karla V. (str. 19). Trubarjevo poklicno pot danes veliko bolje poznamo, kot jo je Sillem, vendar tudi njegovi podatki v glavnem držijo, tako npr., da je deloval v farah Laško in Radeče, čeprav od tam ni bil izgnan, da je deloval v kaplaniji sv. Maksimilijana v Celju, da je bil slovenski pridigar v Ljubljani in Trstu ter župnik v Šentjernejju. Pravilen je tudi podatek, da je rimski (ne nemški) kralj Ferdinand za škofa imenoval Urbana Tekstorja (škof 1544–1558), ki da je hotel iz dežele pregnati luteranske pridigarje. Na odgovornost je bil klican Pavel Wiener, Trubar pa se je, ko je slišal da so v Ljubljani vdrli v njegovo hišo, umaknil. Najbolj ga je bolela izguba knjižnice. (str. 20–21) Odtlej Trubarja imenuje luteranski pridigar, čeprav, kot je zapisal, ni našel podatka, kdaj se je Trubar seznanil z Luthrovimi nauki. Glede posledic Trubarjevega umika iz Kranjske pa meni, da »čeprav je moral bežati,

evangeličanska Cerkev na Kranjskem ni trpela večje škode« (str. 24). Zvesti so ostali vsi stanovi Koroške, Kranjske in Štajerske, saj so se leta 1555 v pismu kralju Ferdinandu prišteli k evangeličanski Cerkvi ter prosili za brezpogojno versko svobodo in varstvo za predikante ter učitelje. Leta 1556 jim je Ferdinand popustil zaradi turške nevarnosti, dovolil jim je obhajilo pod obema podobama, čeprav pod pogojem, da se ne bodo prišteli k nobeni posebni sekti, temveč ostali pri pravilih in običajih rimske Cerkve do zaključkov bližnjega koncila. Trubar sam pa je z odhodom dobil boljše možnosti, da je svojemu ljudstvu prevajal *Sveto pismo* v deželni jezik, kot jih je imel v domovini. Ker na Kranjskem ni bilo nobene tiskarne, bi težko izdal svoje slovenske spise; težko bi tudi našel za svoje delo zainteresirane ljudi, kot sta bila Vergerij in knez Krištof. (str. 24)

Izdajanje reformacijskih spisov v slovenskem jeziku

Sillem predstavi Trubarjevo pot v Nemčiji (nem. *Deutschland*) po izgonu leta 1547 in 1548, kjer je prevajal *Sveto pismo* v slovenščino in izdajal spise v južni slovanščini (*serbischen, in der 'chrobatischen' nach Truber's stehenden Ausdrucke*). Tako Trubar, čeprav v domovini (nem. *Vaterlande*) nepriznan, nanjo ni pozabil, predvsem ga je zaposlovala misel, da slovenskemu ljudstvu (nem. *windischen Volke*) pripravi evangelijske spise v slovenskem jeziku (nem. *windischer Sprache*). (str. 25)

Razpravlja o cirilici in glagolici, pri čemer se naslanja predvsem na Metelka (1857b, 132), ki staroslovanščino imenuje staroslovenščino, ter misli, da je cirilica zanj popolnejša pisava kot Trubarjeva, ki »slovenski dialekt« zapisuje z gotskimi in latinskimi črkami: »Cyrilli Arbeit ließ nichts, die des Truber hingegen noch viel zu wünschen übrig« (Sillem 1861, 30) Po »znanem slavistu« Šafáriku pa Metelko povzema (1857a, 93), da doslej ni bilo ne v francoščini ne v nemščini tako klenega prevoda *Biblije*, ki bi ga lahko postavili v isto vrsto s Cirilovim (str. 31).

Ker v slovenskem jeziku ni bilo še ničesar natisnjenega in ker je »ljudstvo živelo v veliki nevednosti«, je izbral Trubar take spise, ki so

lahko položili temelje evangelijskega spoznanja, namreč *Katekizem* in *Abecedarij*. Vendar Sillemu ni bil znan noben izvod teh tiskov, odkrili ga niso ne Schnurrer ne takratni kranjski zgodovinarji. (str. 33) Trubarjeve slovenske knjige pa oceni takole (str. 34):

In najsi se zdijo te prve natisnjene slovenske knjige še tako skromne [*geringfügig*], je le potrebno priznati, da je z izdajo le-teh postavil temelj nacionalne literature in da je bila vsebina primerna za širjenje nemške kulture med Slovenci [*Slovenen*]. Resnično, začeta pot [*der eingeschlagene Weg*] se nam zdi posrečen način združitve navidezno razhajajočih se interesov slovanskega nacionalnega razvoja ter širjenja nemške znanosti in kulture.

Trubarjevi sodelavci

Sillem predstavi težave, ki jih je imel Trubar glede pravovernosti zaradi obtožb *falsitet* (nem.) in Trubarjevo pismo kralju Maksimilijanu, da ni nič narobe prevedeno ali v nasprotju z augsburško veroizpovedjo (str. 39), glede Trubarja pa oceni, da se je v skrbi trudil za slovensko ljudstvo (nem. *windische Volck*) ter vse svoje misli in delo usmeril tako, da bi tudi južne Slované seznanil z evangelijem in versko-cerkvenim življenjem v Nemčiji (str. 44). Isto so storili tudi drugi reformatorji Kranjske, kot npr. Jurij Dalmatin, ki je v slovenski jezik (nem. *slovenische Sprache*) prevedel celotno *Sveto pismo* (izšlo v Wittenbergu leta 1584). Ker so ga preganjali, ga je vzel v varstvo Auersperg in ga leta 1585 poklical za predikanta v Škocjan. Dalmatin v predgovoru izdaje *Svetega pisma* piše, da slovenskega jezika (nem. *windische Sprache*) ne rabijo le na Kranjskem, temveč tudi na Spodnjem Štajerskem, Koroškem, v Slovenski marki, na Hrvaškem, v Dalmaciji itn. (str. 45)

Da so južnoslovanski jeziki najbližji slovenskemu, Sillem (str. 46) dokazuje s citiranjem Šafárika,¹⁵ da se je slovenščina že v VIII. in IX. stoletju razlikovala od drugih slovanskih jezikov, starobolgarščine ali ci-

15 Paul Joseph Schafariks *Slawische Alterthümer* 2, 346.

rilske (nem. *kyrillischen*), vendar ostala blizu (nem. *verwandt*) srbskemu in hrvaškemu jeziku, kot je še danes. To naj bi tudi Trubarja in tovariše pripeljalo do spoznanja o tem, da je reformacija na Kranjskem primerna, da prinese evangelij tudi južnim Slovanom, s tem pa tudi dobrine germanske kulture in znanosti, ne da bi zaradi tega trpela nacionalna posebnost le teh. Nobena druga dežela v šestnajstem stoletju, se zdi, ni bila primernejša za posredovanje nemške kulture južnim Slovanom, potem ko se je sama razvijala v tej smeri. To kaže na pomembno vlogo Nemčije (nem. *Deutschlands*) v srcu Evrope, ki je bila pomembna tudi za razvoj cerkvenih in religioznih interesov. (str. 47) To se je ponovno odrazilo v nalogi, ki jo je Trubar opravil z izdajo evangelijskih spisov v južnoslovenskih narečjih (nem. *Mundart*) (str. 56).

Končno zatrtje reformacije na Kranjskem je povzročilo, da sta se nacionalnoslovenski razvoj (nem. *national-windische Entwicklung*) kakor tudi nemški vpliv morala umakniti rimskemu. Vendar dežela Kranjska Trubarju ni bila nevhvaležna. Ko jo je moral leta 1564 ponovno zapustiti, so mu deželani določili 200 goldinarjev letno in ga priporočili württemberškemu knezu Krištofu, ki mu je priskrbel faro Laufen na Neckarju in nato faro Derendingen v bližini Tübingena. (str. 73) Šestindvajsetega junija je Trubar končal slovenski prevod *Hišne postile*, čez dva dni, 28. junija, pa umrl v 78. letu starosti (str. 75). Svojo plačo (nem. *Gehalt*), 200 goldinarjev, ki so mu jo plačevali kranjski stanovi, je uporabil tudi za uboge, predvsem tiste, ki so bili preganjani zaradi vere. S pričujočo predstavitevijo Sillem izraža hvaležnost za delo, ki so ga Trubar in tovariši opravili v Nemčiji in ki ni pospeševalo le ustanovitve luteranske deželne cerkve na Kranjskem, temveč je bilo s tem istočasno poskrbljeno za vstop (nem. *Eingang*) nemškega duha in nemške kulture. (str. 76)

Zaton (nem. Untergang) reformacije na Kranjskem

Sillem v poglavju o nadaljevanju in zatonu reformacije na Kranjskem še enkrat poudari tesno povezanost z nemškim prostorom v času reformacije. Tako piše, da ko je prišel leta 1569 po Trubarjevem posredovanju

Christoph Spindler za superintendenta v Ljubljano, je v deželi delovalo 24 predikantov, ki so študirali v Nemčiji (str. 87). Dalje se sprašuje, kaj so škofje in jezuiti, potem ko so zavrli reformacijo na Kranjskem, v deželi sami ali zunaj nje storili za dvig nacionalne literature? Citira Kluna, da v letih 1579 do 1678 v Ljubljani ni bilo tiskarne in na tej podlagi zaključuje, da »reformacija na Kranjskem ni vpeljala le nemške izobraženosti [*Bildung*] temveč je položila tudi osnovo za nacionalno literaturo« (str. 89). Kot največje delo slovenskih (nem. *slovenischen*) reformatorjev pa označi prevod celotnega *Svetega pisma Stare in Nove zaveze*, ki ga je prevedel Jurij Dalmatin. Delo je dobilo pomembno potrditev s tem, da je rokopis pregledala komisija, ki se je sestala 24. avgusta 1581 v Ljubljani. Sestavljali so jo filologi in teologi, ki so se ukvarjali predvsem z jezikom. Člani so bili iz vseh s Slovenci naseljenih dežel: iz Štajerske dr. Jeremias Homberger iz Gradca, iz Koroške rojeni Kamničan Bernard Stainer, pastor v Celovcu, iz Kranjske pa kar štirje: prevajalec Jurij Dalmatin, rektor šole Adam Bohorič, Felicijan Trubar in Janž Schweiger. (str. 89) *Biblija* je bila natisnjena v Wittenbergu leta 1584. Ta komisija pa je imela tudi filološki pomen, ki ga cenijo slavisti. Adam Bohorič je sestavil prvo slovensko (nem. *slovenische*) gramatiko in s tem pripomogel k elementarni ortografiji. Med slavisti navaja pozitivno oceno Kopitarja o delu protestantov, »da jezik Dalmatinove *Biblije* tudi po 200 letih ni zastarel« ter da dela treh reformatorjev, Trubarja, Dalmatina in Bohoriča od vsega začetka odlikuje »korektnost in konsekventnost«. (str. 91)

Še enkrat omeni, da so potem do leta 1672 izšli le trije majhni tiski v slovenskem jeziku: »[J]ezuitom namreč, ki so zdaj vodili šole, je bilo bliže vse drugo, kot širiti nemško izobrazbo in kulturo.« (Str. 98) Knjigo zaključí z ugotovitvijo, da reformacija na Kranjskem ni pospeševala le cerkvenega življenja, temveč tudi, čeravno le v šibkih začetkih, širjenje splošnega izobraževanja, ko je na posrečen način združila nemško in slovansko (nem. *slavische*) izobraževanje (nem. *Bildung*).

VIRI IN LITERATURA

- Berghaus, Heinrich. 1848. *Physikalischer atlas: oder sammlung von Karten, auf denen die hauptsächlichen Erscheinungen der anorganischen und organischen Natur nach ihrer geographischen Verbreitung und Vertheilung bildlich dargestellt sind* 2. Gotha: Justus Perthes.
- Chmel, Joseph, ur. 1852. »Monumenta Habsburgica.« *Notizenblatt: Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 2: 199–208, 213–24.
- Dobrovský, Josef (1808) 1834. *Slavin: Beiträge zur Kenntniß der Slavischen Literatur, Sprachkunde und Alterthümer, nach allen Mundarten*. Ur. Václav Hanka. Praga: Mayregg.
- Glazer, Janko. 1993. »Iz zgodovine mariborskega šolstva.« V *Janko Glazer: Razprave, članki, ocene*, izbral, uredil in opombe napisal Viktor Vrbnjak, 987–89. Mari-bor: Obzorja.
- Janša-Zorn, Olga. 1993. »Vincenc Fereri Klun kot zgodovinar.« *Zgodovinski časopis* 47 (3): 413–19.
- Krajnc-Vrečko, Fanika. 2013. »Bakoš, Mihal (okoli 1742–1803).« *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi133339/>
- Kuzmič, Franc. 2006. »Prekmurski protestanti v 18. stoletju in njihova izselitev v artikularne kraje na Madžarskem.« *Podravina* 5 (10): 74–79.
- Lucić, Ljubo. S. d. »Filozofsko teološka učilišta Provincije Bosne Srebrenе.« *Bosna Srebrena*. <https://www.bosnasrebrena.ba/node/814>
- Lukan, Walter. 1995. »Kopitar's Privatbibliothek.« V *Bartholomäus (Jernej) Kopitar: Neue Studien und Materialien anlässlich seines 150. Todestages*, ur. Walter Lukan, 221–337. Dunaj, Köln in Weimar: Böhlau Verlag.
- Metelko, Franc Serafin. 1857a. »Cyrill und Method.« *Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain* 12 (7): 92–94.
- . 1857b. »Die Vortrefflichkeit und die Schicksale der Cyrill'schen Orthografie.« *Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain* 12 (10): 132–33.
- Občni državni zakonik in vladni list Avstrijskega cesarstva*. 1849. Dunaj: Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei.
- Rajhman, Jože. 1985. »Sodobni pogledi na slovenski protestantizem.« *Znamenje* 15 (2): 106–13.
- Rajšp, Vincenc. 2014. »Slowenisch-deutsche Sprachgrenze in der Steiermark bis zum Ersten Weltkrieg.« V *Slowenen und Graz – Gradec in Sloveni: Monographie zur internationalen Tagung vom 27. II. bis 1. III. 2014 am Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz*, ur. Ludwig Karničar in Andreas Leben, 37–46. Gradec: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz.

- . 2018. »Oris protestantizma na Goriškem v 19. stoletju do prve svetovne vojne.« *Stati inu obstati* 14 (28): 11–42.
- . 2019. »Avstrijski protestantizem v ogledalu svoje pravne zgodovine.« *Stati inu obstati* 15 (30): 157–69.
- Schnurrer, Christian Friedrich. 1799. *Slavischer Bücherdruck in Württemberg im 16. Jahrhundert*. Tübingen: Cotta.
- Schröder, Tilman Matthias. S. d. »Die Kirche im Königreich 1806–1918.« *Württembergische Kirchengeschichte Online*. <https://www.wkgo.de/epochen/knigreich-wrttemberg#article-60>
- Schwarz, Karl W. 2010. »Zagoriče/Agoritschach – evangeličanska fara na dvojezičnem Koroškem.« *Stati inu obstati* 6 (11-12): 137–60.
- Sillem, Hieronymus Karl Wilhelm. 1861. *Primus Truber der Reformator Krains: ein Beitrag zu der Reformationsgeschichte Oesterreichs*. Erlangen: Verlag Blasing.
- Slomšek, Anton Martin. 1862. »Slava rajnim rodoljubom in utemeljiteljem našega slovtva.« *Drobtinice* 16: 71–79.
- Šafárik, Pavol Josef. 1842. *Slovanský zeměvid*. Gravura Věnceslava Merklasa. Praga: [s. n.]
- . 1864. *Paul Jos. Šafařík's Geschichte der südslawischen Literatur 1: Slowenisches und Glagolitisches Schriftthum*. Ur. Josef Jireček. Praga: Verlag von Friedrich Tempsky.
- Šlebinger, Janko. 2013. »Küzmič, Štefan (1723–1779).« *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi314023/>
- Trubar, Primož. (1562) 2011. Der erst halb Theil des neuen Testaments /darinnsein die vier Euangelisten / und der Apostel geschicht / jetzt zum ersten mal in die Crobatische Sprach verdolmetscht / vnd mit Glagolischen Buchstaben getruckt. V Vrečko 2011, 427–89.
- Vrečko, Edvard, ur. 2011. *Zbrana dela Primoža Trubarja 11: Primož Trubar. Nemški spisi: 1550–1581*. Ljubljana: Pedagoški inštitut. <https://www.doi.org/10.32320/978-961-270-098-0>

ANONIMNI SPLETNI VIRI

- »Goražde printing house.« S. d. *Wikipedia: The Free Encyclopedia*. Zadnjič posodobljeno 21. februarja 2021. https://en.wikipedia.org/wiki/Goražde_printing_house
- »Reichsdeputationshauptschluss.« S. d. *Wikipedia: Die freie Enzyklopädie*. Zadnjič posodobljeno 8. novembra 2021. <https://de.wikipedia.org/wiki/Reichsdeputationshauptschluss>

- »Schlesische Friedenskirchen.« S. d. *Wikipedia: Die freie Enzyklopädie*. Zadnjič posodobljeno 14. septembra 2020.. https://de.wikipedia.org/wiki/Schlesische_Friedenskirchen
- »Transmigration (Österreich).« S. d. *Wikipedia: Die freie Enzyklopädie*. Zadnjič posodobljeno 5. oktobra 2020.. [https://de.wikipedia.org/wiki/Transmigration_\(Österreich\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Transmigration_(Österreich))
- »Westfälischer Friede.« S. d. *Wikipedia: Die freie Enzyklopädie*. Zadnjič posodobljeno 11. decembra 2021. https://de.wikipedia.org/wiki/Westfälischer_Friede